

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Проблема морального розвитку особистості завжди є актуальною. У вітчизняній психології панує думка, що **основи моральності закладаються в дошкільному дитинстві** й надалі визначають етичні якості дорослої людини. Розвиток морально-вольової сфери є одним із найбільш повільних і хитких процесів у період дошкільного віку. Це потребує особливої уваги з боку дорослих — батьків та педагогів — і до взаємодії з дитиною, і до власної поведінки. Зазначимо, що 41% вихователів шести столичних дошкільних навчальних закладів, які взяли участь у проведеному нами опитуванні (було запропоновано анкету відкритого типу), назвали невисокий рівень моральності дошкільників однією з основних причин, що зумовлює труднощі під час безпосередньої роботи з ними.

Перед тим як організувати роботу з дітьми щодо розвитку їхніх етичних уявлень, варто визначити її обсяг, ступінь складності та змістове наповнення в кожному окремому випадку. А для цього слід вивчити особливості етичних уявлень, що склалися в дитини, та рівень їх усвідомленості, тобто провести діагностику.

Щоб чітко усвідомити, що і як саме діагностувати, необхідно визначити критерії явища що підлягає діагностиці. **Оскільки етичні уявлення здебільшого розглядають як узагальнені когнітивно-емоційні утворення**, варто визначати когнітивний та емоційний критерії сформованості етичних уявлень. Важливим є не лише те, як дитина розуміє ту чи ту моральну рису, норму, категорію, а й те, як вона її оцінює, що в сукупності становить єдиний образ етичного уявлення.

Когнітивний критерій відображає обізнаність дитини з доступними для її віку моральними якостями, такими як доброта — злість, чесність —

брехливість, щедрість — жадібність, ввічливість — грубість, скромність — гордість, чуйність — жорстокість та ступінь їх узагальнення. Чому саме моральні якості беруться за основу для діагностування? На думку вітчизняного науковця Олександра Гудими, моральний вчинок визначається як моральна якість у дії. Отже, уявлення про моральну якість є першою сходинкою до моральної поведінки.

Емоційний критерій відображає власні оцінно-етичні судження дитини, що характеризують її ставлення до певної моральної якості.

Для вивчення у старших дошкільників рівня сформованості етичних уявлень за обома критеріями було дібрано комплекс діагностичних методик (див. Додаток 1). Для діагностування рівня сформованості етичних уявлень за певним критерієм існує кілька показників.

За когнітивним критерієм показниками є:

- узагальнений образ певної моральної якості (як стійкий емоційний образ на основі суттєвих ознак) сформований, дитина вміє виокремити та назвати моральну якість у конкретній ситуації;
- уявлення про моральну якість одиничне (орієнтоване на конкретну ситуацію, дію, персонажа або конкретну людину);
- уявлення про моральну якість недиференційоване, неправильне або взагалі відсутнє.

За емоційним критерієм показниками є:

- мотивована оцінка моральної якості відповідає загальноприйнятій у суспільстві;
- оцінка моральної якості, що її висловлює дитина, відповідає загальноприйнятій у суспільстві, але має характер дихотомічних категорій («добре» — «погано») без мотивованих суджень;
- моральна оцінка якості не відповідає суспільно прийнятій оцінці (наприклад, «чуйний — це поганий»).

Важливо не лише виявити уявлення дитини про моральні якості, а й

визначити їхню дієвість. Для цього доцільно проводити спостереження за поведінкою дитини в групі однолітків протягом кількох тижнів. Однак, якщо дітей досить багато, можна скористатися **опосередкованою діагностикою** (див. Додаток 2). В опосередкованій діагностиці респондентами є дорослі, які тісно спілкуються з дитиною, як «носії образу дитини». Зокрема, вітчизняний психолог Петро М'ясоїд стверджує, що зменшенню кількості неадекватних результатів дослідження сприяє правильний вибір респондентів, тому до анкетування, окрім батьків, варто залучити педагогів, які багато часу проводять з дитиною. Зауважимо також: що більше дорослих бере участь у діагностиці, то об'єктивнішими є результати. Цей метод є одним із найбільш зручних інструментів для вивчення особливостей прояву етичних уявлень у поведінці дитини старшого дошкільного віку — дає змогу отримати більш об'єктивні дані, адже спирається на довготривалі спостереження дорослих та їхні знання індивідуальних особливостей окремої дитини.

Методика «Бесіда»

(модифікований варіант методики Галини Урунтаєвої та Юлії Афонкіної)

Мета:

вивчити сформованість узагальнених образів певних моральних якостей (як стійкого емоційного образу, узагальненого за суттєвими ознаками) та оцінно-етичні судження дитини, що характеризують ставлення дошкільника до кожної моральної якості.

Проведення методики.

Розмову проводять індивідуально з кожною дитиною. Перед початком розмови треба створити атмосферу довіри, прийняття. Коли контакт з дитиною встановлено, доцільно запропонувати їй зіграти в «інтерв'ю» (такий прийом дасть змогу зробити бесіду невимушеною, зняти напругу, що виникає в присутності малознайомої людини).

Дитині пропонують типові **запитання діагностичної методики:**

- Кого ми називаємо добрим? Бути добрим — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо злим? Бути злим — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо чесним? Бути чесним — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо брехливим? Бути брехливим — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо щедрим? Бути щедрим — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо жадібним? Бути жадібним — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо ввічливим? Бути ввічливим — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо неввічливим? Бути неввічливим — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо чуйним? Бути чуйним — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо жорстоким? Бути жорстоким — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо скромним? Бути скромним — це добре чи погано? Чому?
- Кого ми називаємо хвальком? Бути хвальком — це добре чи погано? Чому?

Ключ до діагностичної методики

0 балів — уявлення про моральну якість у дитини не сформовано (типова відповідь — «не знаю») або сформовано неправильно, що виявляється у називанні дій, не пов'язаних з цією якістю. Моральна оцінка якості не відповідає суспільноприйнятій оцінці.

Ліза Г.: «Чесний — це хто швидко бігає. Хороший, бо весь день тренувався»;

Віка А.: «Хвалько — це хто любить квасолу. Він хороший, бо всі іграшки не краде»; Рома І.: «Скромний — це який поганий. Поганий, тому що може ударити когось або щось собі зробити».

1 бал — дитина має недиференційоване уявлення про моральну якість: висловлює правильну моральну оцінку, проте не може її обґрунтувати; для такої відповіді характерне повторне називання якості, наприклад, «скромний — це коли скромно».

Практичний психолог: «Кого ми називаємо жорстоким?» Сашко К.: «Жорстокий — це поганий». Практичний психолог: «Чому поганий?» Сашко К.: «Не знаю... бо він поганий».

2 бали — уявлення про поняття правильне, але одиничне (дитина у своїх відповідях посилається на конкретних людей як на носіїв певної якості в певній ситуації, на самого себе, казкових персонажів, дію, сукупність життєвих ситуацій]. Моральна оцінка правильна та обґрунтована.

Христина К.: «Злі — це вовки, ведмеді, собаки. Злий — це погано, бо робить погано»; Катя Є.: «Жадібний — це Вадим у нас, а ще Сашко. Це погано, бо нічого не дають, вони нічого не розуміють»;

Сашко К.: «Жадібний — це хто не дає цукерки або яблуко. Це погано. Бо не дає, а треба давати іншим».

3 бали — узагальнене уявлення про моральну якість (як стійкий емоційний образ на основі суттєвих ознак) сформоване, оцінка моральної якості відповідає загальноприйнятій у суспільстві, обґрунтована.

Єва Ф.: «Чесний — це хто ніколи не обманює. Це хороша людина. Тому що завжди говорить правду»; Данилко М.: «Брехливий — це хто обманює. Погано. Тому що говорить неправду»; Соломія Р.: «Скромний — це хто не вихваляється. Це хороша людина. Тому що вихвалитися некрасиво — у всіх все красиве»;

Маша Р.: «Добрий — це хто допомагає всім, навіть коли не просять. Це хороший. Тому що допомагає усім людям».

Методика «Сюжетні малюнки»

(за Галиною Урунтаєвою та Юлією Афонкіною)

Мета:

з'ясувати усвідомлення моральних якостей дитиною та її уміння визначати моральність конкретних життєвих ситуацій та давати їм оцінку.

Проведення методики.

Дитині пропонують 12 чорно-білих малюнків, на яких зображено різні моральні колізії. Дослідження проводять індивідуально з кожною дитиною. На початку дослідження дорослий інформує дитину про правила роботи з малюнками. Дитині пропонують їх розкласти на дві групи: так, щоб з одного боку опинилися малюнки із зображеннями позитивних, а з другого — негативних вчинків, та пояснити свої дії. Така вправа дає змогу виявити ставлення дитини до тієї чи тієї моральної якості.

Якщо дитина не виокремила моральну дилему й оцінює вчинок не за моральними діями, а за несуттєвими деталями («правильно робить, бо рибку зловив», «гарно робить, бо їсть» тощо), практичний психолог, аби роз'яснити зображену моральну колізію, може дати коротку характеристику малюнка, щоб звернути увагу дитини на його моральний зміст.

Ключ до діагностичної методики

0 балів — дитина неправильно розкладає малюнки: із зображеннями як позитивних, так і негативних вчинків складає разом; моральну якість не називає.

Вероніка Т., розглядаючи малюнок, на якому хлопчик обманює малюка, мовчки кладе малюнок до групи малюнків із зображеннями позитивних вчинків. Практичний психолог коментує зображення. Дівчинка своє рішення не змінює. На запитання практичного психолога: «Чому ти поклала малюнок до групи із зображеннями гарних вчинків?», Вероніка відповідає: «Тому що».

1 бал — дитина правильно розкладає малюнки, але не може обґрунтувати власні дії; моральну якість не називає.

Настя Х., розглядаючи малюнки із зображеннями ситуацій щедрості та жадібності, правильно розподіляє їх на групи, але не коментує власні дії. На

уточнення практичного психолога дівчинка знизує плечима.

Максим П., розглянувши малюнки із зображеннями ситуацій чесності й обману, правильно їх розміщує: «Цей — сюди, а цей — сюди». На уточнення практичного психолога хлопчик відповідає: «Тому що».

2 бали — дитина правильно розкладає малюнки, обґрунтовує свій вибір, але не називає моральну якість.

Ліза М., розглядає малюнок із зображенням дівчинки, яка пригощає дітей цукерками, кладе його до малюнків із зображеннями позитивних вчинків і коментує: «Хороша дівчинка, бо дає цукерки всім». Бере інший малюнок, розглядає, кладе в інший бік: «А це поганий. Хіба так можна? Покликала в гості — і не пригощає».

3 бали — дитина правильно розкладає малюнки, обґрунтовує свій вибір та самостійно називає моральну якість.

Софійка Д., розглядаючи малюнок із зображенням хлопчика, що розмахує кулаками, кладе його до малюнків із зображеннями негативних вчинків: «Це погано, він злий, ображає всіх». Розглянувши інший малюнок, кладе його до малюнків із зображеннями позитивних вчинків, мотивуючи рішення: «А цей — хороший, він накриває собачку, щоб вона не намокла. Це добрий хлопчик».

Методика «Історії»

(модифікований варіант методики Галини Урунтаєвої та Юлії Афонкіної)

Мета:

вивчити особливості усвідомлення дитиною моральних якостей в конкретних життєвих ситуаціях, поданих у вербальній формі, та оцінні судження дитини.

Проведення методики.

Дослідження проводять індивідуально. Дитині пропонують послухати історії: «Я читатиму тобі цікаві історії, що трапилися з дітьми, а ти будь уважним». Після того дитині по черзі зачитують 12 логічно завершених коротких розповідей морального характеру, кожна з яких за своїм змістом

відповідає певній моральній якості.

Історія 1. Діти збиралися йти на вулицю. Оля давно вже одяглася, а новенький хлопчик ніяк не встигав. Тоді Оля підійшла до нього і сказала: «Не хвилюйся, я тобі зараз допоможу». Та й допомогла йому. Як вчинила Оля? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Олю, яка вона?

Історія 2. Мишко вийшов у двір, там малі діти гралися м'ячем, дівчатка ляльками, а Юрко катався на велосипеді. Мишко налетів, наче вихор, відібрав м'яч у малюків, розкидав ляльковий одяг у дівчаток, а потім ще й забрав велосипед у Юрка. Діти плакали. Як вчинив Мишко? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Мишка, який він?

Історія 3. Петрик і Володя гралися разом і зламали дорогу красиву іграшку. Прийшов тато і запитав: «Хто зламав іграшку?». Тоді Петрик відповів: «Це не я зламав, це Володя». Як вчинив Петрик? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Петрика, який він?

Історія 4. Якось Андрійкові закортіло цукерок, він заходився їх шукати й ненароком розбив чашку з дорогого маминого сервізу. Чашка розлетілася на друзки. Поряд поважно походжав їхній кіт. На кухню прибігла мама. Тоді Андрійко сказав: «Це я ненароком розбив чашку, вибач мені». Як вчинив Андрійко? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Андрійка, який він?

Історія 5. Люба і Сашко малювали. Люба малювала червоним олівцем, а Сашко — зеленим. Раптом Любин олівець зламався. Сашко побачив це і сказав: «Нічого, бери мій олівець, а твій я зараз підточу». Як вчинив Сашко? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Сашка, який він?

Історія 6. Каті на день народження подарували красиву ляльку і дівчинка почала з нею гратися. До Каті підійшла її сестричка Віра і попросила ляльку. Катя сказала: «Це моя лялька, мені її подарували, а ти грайся своїми іграшками». Як вчинила Катя? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Катю, яка вона?

Історія 7. Максим сидів в автобусі. На зупинці зайшов дідусь — всі

місця були зайняті. Дідусь підійшов до хлопчика і попросив поступитися йому місцем. Але Максим відповів: «Ще чого, у мене ноги болять!». Як вчинив Максим? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Максима, який він?

Історія 8. Тетянка ходить до дитсадка. Вранці йде і всім знайомим каже: «Доброго ранку!», прийде до садочка — теж з усіма вітається. Якщо образить когось, завжди вибачається, а якщо треба щось попросити, звертається: «Дай, будь ласка», і ніколи не забуває чемно подякувати. Як робить Тетянка? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Тетянку, яка вона?

Історія 9. Якось взимку діти спускалися з гірки, катаючись на санчатах та лижах. Усім було весело. Раптом одна маленька дівчинка впала і почала голосно плакати. Андрій підійшов до дівчинки і пожалів її. Як вчинив Андрій? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Андрія, який він?

Історія 10. У дитсадку на майданчику проводилися змагання на найспритнішу і найсильнішу команду. Розпочалася естафета, всі дуже хвилювалися. Ось уже побігли два капітани — Сашко і Назар. Хлопці мчали, наче вітер, переганяючи один одного. Раптом Назар послизнувся і... впав. Хлопчик сильно забив коліно і почав плакати. А Сашко голосно розсміявся, він стояв і насміхався над Назаром. Як вчинив Сашко? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Сашка, який він?

Історія 11. У Наталочки день народження, вона запросила подружок Олю та Марійку. Марійка вихвалялася та увесь час розповідала тільки про себе: «А у мене теж скоро день народження і буде багато нових іграшок, і велосипед новий, а ще подивіться, яке у мене красиве плаття, і така сумочка є, а ще є красива-прекрасива лялькова кімната». Як вчинила Марійка? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Марійку, яка вона?

Історія 12. Після новорічних свят у дітей було багато подарунків. Всі наперебій розповідали, що кому подарували, скрізь тільки й чути було: «А у мене...», «Ну то й що? Зате у мене ще краще!», «А от у мене...». А Данилко не вихвалявся своїми подарунками, він просто сказав: «У всіх красиві подарунки».

Як вчинив Данилко? Чому ти так думаєш? Що можна сказати про Данилка, який він?

Ключ до діагностичної методики

0 балів — дитина не виділяє моральну якість (або неправильно її диференціює), не коментує ситуацію, не може оцінити вчинок.

Обговорення історії 9 (чуйність). Практичний психолог: «Як вчинив Андрій?». Катя Б.: «Не знаю». Практичний психолог: «Що можна сказати про Андрія, який він?» Катя мовчить і знизує плечима.

1 бал — дитина оцінює вчинок як позитивний або негативний (правильний або неправильний), але оцінку не мотивує і моральну якість не виділяє або формулює її неправильно.

Обговорення історії 3 (брехливість). Практичний психолог: «Як вчинив Петрик?». Сашко Г.: «Погано». Практичний психолог: «Чому ти так думаєш?». Сашко Г.: «Не знаю». Практичний психолог: «Яким був Петрик, що про нього можна сказати?». Сашко Г.: «Не знаю».

2 бали — дитина правильно оцінює поведінку персонажів на малюнку, мотивує власну оцінку, але моральну якість не називає.

Обговорення історії 3 (брехливість). Практичний психолог: «Як вчинив Петрик?». Расул А.: «Погано». Практичний психолог: «Чому ти так думаєш?». Расул А.: «Тому що не признався, треба признаватися». Практичний психолог: «Яким був Петрик?». Расул А.: «Треба татові відповідати».

3 бали — дитина виділяє і називає моральну якість, правильно оцінює поведінку персонажів на малюнку і мотивує власну оцінку.

Обговорення історії 5 (щедрість). Практичний психолог: «Як вчинив Сашко?». Софія Д.: «Добре». Практичний психолог: «Чому ти так думаєш?». Софія Д.: «Це хороший хлопчик — він не жадібний». Практичний психолог: «Що можна сказати про Сашка, який він?». Софія Д.: «Щедрий — дав дівчинці свій олівець і навіть нічого не попросив натомість».

**Анкета для опосередкованої діагностики особливостей розвитку етичних
уявлень старших дошкільників**

Інструкція: прочитайте запитання. У кожному запитанні оберіть та позначте одну відповідь.

1. Чи виявляється доброта в поведінці дитини:
 - а) завжди за власною ініціативою, без нагадувань і прохань пропонує допомогу і допомагає іншим, із задоволенням робить добрі справи;
 - б) час від часу допомагає іншим, виявляючи доброту (нестійка якість);
 - в) допомагає тільки за певних умов: коли це вигідно або коли наполягає дорослий;
 - г) часто ображає слабших, проявляє агресію до дорослих.
2. Чи притаманна дитині правдивість:
 - а) завжди, незалежно від обставин, дитина каже правду;
 - б) чесність є нестійкою рисою характеру — дитина часто, проте не завжди каже правду;
 - в) виявляє чесність лише за певної умови: тільки тоді, коли це вигідно, або із страху покарання;
 - г) дитина постійно або здебільшого обманує.
3. Як дитина виявляє щедрість:
 - а) завжди ділиться з іншими, не шкодує про це і не вимагає нічого навзаєм;
 - б) ділиться часто, проте не завжди;
 - в) ділиться з іншими тільки за певних умов: власна вигода, страх покарання тощо;
 - г) ніколи ні з ким не ділиться.
4. Як дитина виявляє ввічливість:
 - а) завжди привітна, користується етикетною лексикою, стримується від грубощів;

- б) часто, але не завжди виявляє привітне ставлення до інших;
 - в) ввічливість виявляє лише за певних умов;
 - г) часто грубіянить, ображає словом.
5. Як дитина виявляє чуйне ставлення до інших:
- а) завжди помічає настрій людей, виявляє сердечне ставлення до того, хто цього потребує, уміє пожаліти, поспівчувати;
 - б) чуйність виявляє час від часу, не завжди (коли є настрій або до тих, хто їй подобається);
 - в) прояви чуйності спостерігаються рідко, здебільшого виникають за ініціативою дорослого;
 - г) дитина байдужа до переживань інших людей, до їхнього емоційного стану, може насміхатися над іншими.
6. Чи притаманна дитині скромність:
- а) ніколи нічим не хизується, робить компліменти іншим;
 - б) скромність є її нестійкою рисою характеру;
 - в) часто виявляє зарозумілість, але в присутності дорослого дитина стримується;
 - г) постійно вихваляється, намагається продемонструвати свою перевагу над іншими, зверхньо ставиться до однолітків, гостро реагує, ображається, якщо похвалили когось іншого.

Ключ для обробки анкети

Критерієм оцінювання дієвості етичних уявлень у дітей є самостійність прояву моральних якостей та їхня регулююча функція. На основі цих критеріїв визначено систему обробки отриманих результатів, кількісний аналіз яких представлено умовними балами за такими показниками:

0 балів — свідчить про відсутність позитивної якості в поведінці (відповідь *г*);

1 бал — позитивна якість виявляється тільки за певних умов: власна

вигода чи наполягання дорослого (відповідь в);

2 бали — демонстрація певної моральної якості відбувається час від часу, є нестійкою рисою, проте завжди за власною ініціативою дитини (відповідь б);

3 бали — якість є невід'ємною особистісною рисою дитини і виявляється постійно, самостійно, без нагадувань дорослого (відповідь о)

Стимульний матеріал до модифікованої діагностичної методики
«Сюжетні картинки»

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3

Рис. 4

Рис. 5

Рис. 6

Рис. 7

Рис. 8

Рис. 9

Рис. 10

Рис. 11

Рис. 12